

Pred 750. rokmi sa osada Bystrica stala kráľovským mestom

Za živa v Banskej Bystrici a po smrti v nebi, zvyklo sa hovoriť o tomto meste už oddávna. Ospieval ho aj známy český spevák Honza Nedvěd, ktorého očarila nádherná príroda v okolí. S vôňou dreva vtlačila perle na Hrone osobitú kúzu. V tomto roku si mesto pripomenie okrúhle trištvrtisťročné jubileum. Dokladuje ho výsadná listina na pergamene, podľa ktorej 18. uhorský kráľ Belo IV. povýšil v roku 1255 osadu Bystrica na slobodné kráľovské mesto. Archívne záznamy vydávajú svedectvo, že takéto privilégia získala ako 5. mesto na území terajšieho Slovenska a dokonca skôr ako Bratislava a Košice. Mestské výsady napríklad znamenali povolenie hľadať a ťažiť zlato, striebro a ďalšie kovy. Mestské privilégia a iné právne stimuly však predovšetkým urýchlili jeho rozvoj. Do mesta prichádzali stavitelia, sochári, maliari a vznikali cechy remeselníkov, ktorých výrobky boli známe v širokom okolí. Boli to napríklad cechy mäsiarov, zámočníkov, kováčov, krajčírov, klobučníkov, povrazníkov, gombikárov, hrebenárov a mnohé ďalšie. V každom prípade sa však sláva Banskej Bystrice odvíjala predovšetkým od baníctva. Prvá písomná správa o baníctve pochádza z tejto oblasti z roku 1255, medené a strieborné rudy sa tu však ťažili už skôr. Baníci a hutníci boli oslobodení od daní, poddanských robôt a vojenských povinností, čo jedine svedčilo o tom, v akej úcte bola v tom čase ich ťažká práca. Dejiny Banskej Bystrice dokonca zaznamenali aj existenciu dobovej nemocnice pre chorých a nevládnych baníkov, ktorú mal postaviť jeden z popredných ťažiarov a majiteľov baní Peter Karl. Baníctvo však zasiahlo do života mesta a okolia aj negatívne. Rozsiahlym záberom lesnej pôdy a najmä devastáciou okolitých lesov, najčastejšie holorubným spôsobom. Drevo sa používalo na výstuhu chodieb, stavebné účely a kúrenie v hutách. Archívne materiály hovoria dokonca o tom, že na „výdrevu“ baní sa ročne spracovalo asi 40 tisíc kmeňov. Našťastie už v stredoveku sa pokúsili zmeniť tento vývoj vydaním lesných poriadkov, z ktorých najmä nariadenie Márie Terézie z roku 1769 predzname-

Hlavnému banskobystrickému námestiu v hornej časti dominuje do strany naklonená Hodinová veža. Jej záchrana si vyžiadala betónovú injekciu v základoch a odklonenie dopravy (foto: T. Kopečný)

nalo uplatňovanie zásad moderného lesníctva. Umelé zalesňovanie pritom nie je výdobytkom novej doby, ale ako hovoria historici, najstarší písomný údaj o úmyselnom zalesňovaní prirodzenou cestou siaha do roku 1564.

Posolstvo vytesané z kameňa

Najstarším objektom, ktorý sa v meste zachoval, samozrejme, s početnými prestavbami, je rímskokatolícky farský kostol Nanebovzatia Panny Márie, ktorý ešte v románskom slohu začali stavať v polovici 13. storočia. Kostol je známy aj neskorogotickým oltárom Maj-

stra Pavla z Levoče. Matejov dom je o niečo mladší a pozoruhodný je aj erbami kráľa Mateja. Mestský hradný areál, ktorý dominuje centru, predstavuje súbor architektonických a umeleckých pamiatok so slávnym Barbakanom. Dokončili ho v roku 1512 a kedysi sa doň vstupovalo po padacom moste nad umelou vodnou priekopou. Najväčší zvon na veži má hmotnosť takmer jednu tonu. Cennou pamiatkou je i Hodinová veža z roku 1552, ktorá sa nachádza v hornej časti terajšieho hlavného námestia. Keď sa dnes pozornejšie zahľadíte na jej štíhlu líniu zo spodu námestia, neujdete vám, že zvislá hrana jej múru príliš nelicuje s okolitými stavbami. Je to skutočne tak, veža je naklonená. Niektoré pramene hovoria, že je to o 40 centimetrov, iné udávajú až 68 cm. Jedno je však isté, že v minulosti slúžila aj ako väznica a mučiarňa a z jej balkóna sa ešte v 19. storočí ozývali hlásenia mestských strážnikov.

Mesto prežilo niekoľko ničivým požiarom, nepokoje, revolty a ničivé turecké nájazdy. Preslávilo sa jarmokmi, jeden z nich pretrval dodnes. Známy Radvanský jarmok má za sebou už takmer 350 pokračovaní. Niekdajšia Radvan získala právo na konanie jarmoku už v roku 1655. Niektorí pozorovatelia sú toho názoru, že jarmok v Radvani navštevoval aj Jánošík so svojou družinou. Najskôr bol príležitosťou na tradičnú výmenu tovaru, neskoršie plnil poslanie zásobovacieho trhu poľnohospodárskymi a priemyselnými potrebami. Každoročne tu rozkladali svoje stánky čizmári, súkenníci, hrnčiari, krpčiari, medovníkari, rezbári a iní remeselníci zo širokého okolia. Niekde v hĺbke času sa tu zrodila i ojedinelá tradícia, „počastovanie“ dievok varechami, ktorá pretrvala dodnes. Dedina plná záhrad a zelene však v období budovania reálneho socializmu dosť necitlivo ustúpila mestskej výstavbe a jej podobu možno uvidieť už len na starých fotografiách. Tak trochu ju však pripomínajú ešte staré kaštiele, najmä najzachovalejší z nich, Tihányiovský

Mesto sa rozrástlo do šírky a pôvodná kotlina je mu stále tesnejšia

kaštieľ, kde je stála expozícia Stredoslovenského múzea, Príroda stredného Slovenska.

Slávu mesta pod Urpínom šírili mnohí významní dejatelia. Vyberme aspoň niekoľko zvukových, zemepisných a vlastivedných diel tu pôsobil od roku 1708 a jeho meno v súčasnosti nesie tamojšia univerzita. Ešte aj dnes prekvapujú odborníkov priekopnícke činy lesmajstra, niekdajšieho vedúceho komorgrófskeho lesného úradu v Banskej Bystrici Jozefa Dekréta-Matejovie. V meste pôsobili významné osobnosti ako Karol Kuzmány, Gustáv Zechenter Laskomerský, Ján Btto, Štefan Moyses, Jozef Gregor Tajovský, Jozef Murgaš. Z výtvarných umelcov hodno spomenúť Dominika a Skuteckého, ktorý sa tu usadil v roku 1889 a v Banskej Bystrici žil až do smrti. Jeho obraz banskobystrického trhu na námestí dodnes fascinuje nezvyčajnou hrou svetla a tieňov. V meste bývala a tvorila Terézia Vansová, je tu pochovaný Martin Rázus. S hudobným životom sú tu spojené mená popredných osobností, napríklad Mikuláša Moyzesa, Viliama Figaša-Bystrého a Jána Cikkera. Mesto navštívil T. G. Masaryk, dr. E. Beneš, škótsky publicista R. W. Seton Watson, spisovateľ I. Erenburg, M. Benka, K. Plicka, M. Švabin-ský a ďalšie osobnosti verejného a umeleckého života.

Oázy a skvosty zelenej prírody

Súčasnosc Banskej Bystrice je odrazom búrlivej histórie mesta, ktoré je dnes domovom približne 83-tisíc obyvateľov. Je len prirodzené, že pri takomto počte osídlenia dochádza v jeho priestore k mnohým, niekedy až nežiaducim zmenám, vplývajúcim na všetky zložky prírodného prostredia. Pomerne výrazne boli ľudskou činnosťou zmenené lesné porasty v prstenci obklopujúcom mesto zo všetkých strán. Aj napriek tomu sa tu však zachovali aj zvyšky pôvodných lesov. Sú to napríklad brehové porasty s reliktom lužného lesa v alúviu potoka Bystrica pri Novom Svete. Je to tiež relikť jelšového porastu v prírodnej rezervácii Baranovo, vo východnej časti brehového a topoľového lesa. Na skok od centra sa vypína masív Urpína, ktorý predstavuje najcennejšie a zároveň i najdlhšie využívané priestory lesného parku s hustou sieťou chodníkov. Lesné porasty, ktoré v roku 2000 zaradili medzi lesy osobitného určenia, sú však neustále vystavované silnému tlaku návštevníkov.

V súčasnosti je v Banskej Bystrici 172 hektárov udržiavanej zelene a na jedného obyvateľa pripadá 20 metrov štvorcových takýchto udržiavaných plôch. Kvalitu životného prostredia vylepšujú dva parky, pôvodný Mestský park a Park pod Múzeom SNP. Najmä Mestský park, historický komplex založený v roku 1821, je silne poznačený rozvojom dopravy. Jeho pôvodná rozloha približne 10 hektárov sa rozširovaním cestných komunikácií zredukovala zhruba na polovicu a zhoršil sa i zdravotný stav drevín.

Málokteré mestské sídlo sa však môže pochváliť takým množstvom prírodných pozoruhodností ako Banská Bystrica. Jej širšie okolie je doslova pokryté sieťou chránených území so zachovanými prírodnými osobito-

ťami, zmierňujúcimi negatívne vplyvy priemyslu a dopravy. Maloplošné chránené územia reprezentujú národné prírodné rezervácie Príboj-časť a Plavno, tiež prírodné rezervácie Baranovo, Pavelcovo, Stará kopa, Uňadovo a Urpínska lesostep. Za pozornosť stoja aj prírodné útvary Horná roveň, Králická tiesňava-časť, Tajovská kopa-časť i chránené areály – Jakub, Malachovské skalky a Podlavické výmole. Okrajovou časťou zasahuje do katastra mesta najznámejšie veľkoplošné chránené územie – Národný park Nízke Tatry. To všetko sú vysoko hodnotené oázy zelene s dosahom na rekreáciu a obyvatelia Banskej Bystrice ich v tomto smere často využívajú nielen počas víkendových dní.

Na skok od mesta sa nachádza známa prírodná rezervácia Badínsky prales, ktorý na vyše 30 hektároch reprezentuje všetky vývojové fázy prírodného lesa. Národná prírodná rezervácia Harmanecká tisa, mimochodom európskeho významu, zosobňuje ochranu prirodzeného porastu tisa obyčajného. Ďalej je to dekrétov porast smrekovca nad osadou Rybie pri Starých Horách, Králická tiesňava s vodopádom, ale aj chránený strom banskobystrický ľaliovník. Priamo v meste a blízkom okolí je

trica sa spolu s Prešovom a Bratislavou dostala do zoznamu slovenských miest najviac ohrozených povodňami. Doteraz realizované investičné opatrenia majú síce svoj význam, problém však neriešia definitívne. Najmä nie za podmienok, ak by Banskú Bystricu ohrozovala povodňová vlna s prietokom podstatne väčším ako 430 kubických metrov vody. Približne toľko sú schopné udržať v koryte hrádze a oporné múriky okolo Hrona. Aby však nič nezostalo na náhodu, odborníci prišli s niekoľkými návrhmi, z ktorých by sa malo vybrať to najlepšie a najschodnejšie riešenie. Zatiaľ sa ním javí výstavba obtokového tunela popod Urpín, ktorý by za normálnych podmienok mohol slúžiť aj ako dopravná komunikácia, odbremeňujúca mimoriadne preťaženú cestu nábrežím. V prípade veľkej vody, ktorá by hrozila vyliatím z koryta rieky, by sa časť toku odvieďa ešte niekde pri Smrečine do tunela, aby potom opäť splynula s pôvodnou riekou kdesi pri radvanskej teplárni. Navrhovaný projekt pritom nevylučuje ani možnosť výroby elektrickej energie, inštalovaním malých vodných elektrární. Tak trochu v tieni tohto nápadu sa ocitli ďalšie návrhy, ako napríklad výstavba nádrže, ktorá by akumulovala povodňovú vlnu. Odborníci sa však domnievajú, že by neprinesla stopercentnú ochranu mesta.

Okrem toho by si tento projekt vyžiadala aj prekládku ciest a železnice, teda ďalšie navýšenie investícií. V tejto súťaži, zdá sa, neobstojí ani návrh prehĺbenia existujúceho dna rieky. Náklady s tým spojené, vrátane prestavby mostov, by zrejme neboli nižšie, ako v prípade výstavby tunela, ktorý navyše má ešte jednu prednosť, do životného prostredia zasahuje podľa všetkého asi najmenej. Pre akú alternatívu sa rozhodnú vodohospodári, bude záležať i na dostupnosti finančných zdrojov. Výstavba tunela by do zaisťovania nebola lacnou záležitosťou, sú však predpoklady, že pomoc by v tomto smere prišla aj z Európskej únie.

Dnešná Banská Bystrica

má však ešte ďalší problém, ktorý bude musieť čo najskôr vyriešiť. Súvisí s narastajúcou premávkou na cestách v meste a rovnako aj s tranzitom smerom na sever Slovenska. Mesto má, prirodzene, záujem, aby sa neocitlo mimo rýchlostných dopravných koridorov, pretože bez dobrého cestného spojenia nie je možný ani očakávaný rozvoj tohto sídla v budúcnosti. Existujú však štúdie, ktoré by to vedeli vyriešiť excelentne. Zatiaľ obyvatelov Banskej Bystrice veľmi neteší, že mesto je v podstate koncovým bodom doterajšej rýchlostnej cesty od Zvolena, ktorá ďalej na sever nemá rovnocenné pokračovanie. Ale čo nie je, môže byť. Predstaviteľom mesta i VÚC sa ako najpriateľnejšia javí štúdia trasy vedenej severným obchvatom mesta smerom na Hradské sedlo a ďalej na Korytnicu a Ružomberok. Išlo by určite o technicky náročnú komunikáciu s množstvom tunelov a, samozrejme, rešpektovať by sa museli aj vyjadrenia odborníkov životného prostredia. Pokiaľ by však vo výbere spomedzi iných variant rozhodla dĺžka trasy, táto by ako najkratšia zo všetkých mala určite zelenú.

Peter Farárik

Do histórie Banskej Bystrice sa nezmazateľne zapísal aj medzinárodný festival ENVIROFILM

však takýchto drevín podstatne viac. Napríklad z miestnej časti Kostiviarska sa možno dostať pod kótou Baranovo k približne 150-ročnej hruske s obvodom kmeňa 2,5 metra. Pozoruhodným exemplárom je aj 300-ročný uňadovský tis alebo prastaré hronecké lipy pri artikulárnom drevenom kostolíku. Najhrubšia z nich má obvod kmeňa viac ako štyri metre. Korvínova lipa v neďalekej Slovenskej Ľupči však tento údaj ešte prekonáva o viac ako tri metre a nad ostatnými vyniká aj úctyhodným vekom okolo 700 rokov.

Tunel pre rozvodnenú riekú

Osobitné miesto v živote Banskej Bystrice má rieka Hron, ktorá mestom preteká v dĺžke asi 15 kilometrov. Odvtedy, čo na jej brehu vyrástlo toto sídlo, pretieklo korytom veľa vody a nie vždy to bola len pokojná rieka. Niekedy ju otrávil človek a život v nej sa musel z času na čas obnovovať, inokedy zasa sama rieka pohrozila obyvateľom na jej brehu. Približne pred tromi desaťročiami dokonca vraj odvieďa tisícročnú vodu. Jej úzke koryto však nestačilo svojím objemom, voda sa vyliala a narobila značné škody. Bol to však i dôvod pomýšľať o lepšej ochrane pred povodňami. Stalo sa. Banská By-